

*View Over the Balkan Peninsula
Поглед над Балканите*

ФАБРИКА „АДРОКЕ & АЛСАИТ“ – ОСНОВОПОЛОЖНИК НА ПАСМАНТЕРИЙНАТА ИНДУСТРИЯ В БЪЛГАРИЯ

Йорданка Кривошиева

Регионален исторически музей – Пловдив

Резюме. Историята на пасмантерийната индустрия в страната е малко позната. Относителната ѝ тежест в отрасловото стопанство не е голяма, нито пък е от жизненоважно значение за индивида и обществото. Това са част от причините да няма отделни проучвания за нея. Статията е единствена в тази област, в която се опровергават някои общоприети схващания за предмета на дейност, размера на капиталовложенията и стопанското значение на тази индустрия.

Ключови думи: България; индустрия; търговия; пасмантерия; фабрика

Фабричната индустрия в България през периода от 1878 до национализацията през 1947 г. преминава през различни етапи, обусловени от обществено-политически, социални и културни фактори, които повлияват за нейното забавено или ускорено развитие. В своето изследване върху миналото и настоящето на Пловдив, публикувано през 1926 г., забележителният етнограф и историк на Родопите и Тракия Стою Шишков изтъква, че той се явява „първият от българските градове, откъдето се дават идеята и начинът за родна фабрична промишленост“ (Shishkov 2016, p. 170 – 171). През първото десетилетие на XX век промишлеността в страната се развива с бързи темпове. Пловдив в индустриално отношение постига голям напредък – отбелязва авторитетен източник (Spisarevski & Kosev 1909, IV, p. 335). В периода 1900 – 1910 г. в града са основани тринайсет предприятия. По-главните се посочват в отчета на бюро на Пловдивската търговско-индустриална камара: текстилно-бояджийска фабрика на Иван Бакърджиев, пасмантерийна фабрика на Хаим Адрок и Жак Алсайт, каменоделска фабрика „Изида“, мебелна фабрика на Христо Лъчков и сие, фабрика за растителни масла на Киряк Маринчоолу, мелниците на Александър Пелтеков, Иван Паликаров, Аведис Вартамян и Съединени тютюневи фабрики¹⁾.

За разлика от добре проученото общо икономическо развитие на България през епохата на капитализма, състоянието на отделните отрасли не е изяснено

достатъчно и в по-голяма пълнота. Още повече това се отнася за пасмантерийната индустрия в България. Досега тя не е била обект на по-специално проучване, тъй като интересите на изследователите са насочени към индустрии от по-голямо значение за населението и оттам с по-голям дял в общата промишлена продукция – мелничарството, захарната, текстилната, пивоварната, тютюневата и други индустрии. Но за общия стопански напредък способстват и по-малко разпространени индустрии, като пасмантерията, които освен че задоволяват потребности, съдействат и за разнообразие в структурата на производството. Два са основните периоди в историята на пасмантерийната фабрика. Първият период е от създаването на фабрика „Адрокс & Алсайт“ до 1925 г. и вторият период е от 1925 г. до 1947 г. Настоящата статия обогатява представите за образа на предприемача индустриалец и търговец. Това са широко скроени личности, които се интересуват от всеобщия напредък на обществото и държавата.

За написването на статията са използвани непубликувани изследвания на Тодор Близнаков: „Състояние и териториално разпределение на хранително-вкусовата, памукотекстилната, химическата индустрия през 1947 г.“, „Израждането на индустрията в Пловдив от Освобождението до национализацията ѝ“, Юбилеен български алманах за 1902 – 1903 г., редактор П. Петров, година седма, С. 1902, Отчет за дейността на Камарата през време на войната – от 17 септември 1912 до м. август 1913 г., Адресна книга на по-главните търговци, индустриалци и занаятчии в Южна България, Пловдив, 1905 г., съкратени протоколи от заседанията на редовните сесии на Пловдивската търговско-индустриална камара, Общ годишник за България, N 1, 1922, издание на Дружеството на столичните журналисти и др.

Всеобщото разбиране за пасмантерия е предадено в изследването на Тодор Близнаков – секретар на Пловдивската търговско-индустриална камара (1922 – 1944). Накратко, пасмантерийното производство е „без особено значение на пръв поглед, предимно тенекени изделия, които се търсят масово от населението и донасят значителни печалби, без да са вложени големи капитали“. Уточнява се, че в нея преобладават евреите, вероятно имайки предвид създадената по-късно втора фабрика в Пловдив (1928 – 1937) на Яко Б. Пардо²). Уточнението „на пръв поглед“, означава, че само ограничените и повърхностни представи за спецификата на тази индустрия биха формирали подобно схващане. Приема се, че гайтанджийството полага началото на пасмантерийната индустрия. Например работилницата на Христо К. Конкилев (1848 – 1912) в Габрово за производство на чехли и гайтани е развита в пасмантерийна фабрика от неговия син Колю Хр. Конкилев. В Казанлък работилницата за гайтани от 1848 г. на Петко Стайноолу прераства в модерна пасмантерийна фабрика „Братя Стайнови“ през 1905 г.³), с магазини в София, Пловдив, Русе, Ст. Загора⁴). Внук на дядо Петко е акад. Петко Стайнов, който като депутат в XXV обикновено народно събрание (1940 – 1944) се обявява в защита на евреите⁵). Двете пасмантерии в

Пловдив и Казанлък са единствените фабрики от този бранш в България през 1922 г.⁶⁾, а най-вероятно и в следващите няколко години. Някъде към 30-те години се появяват и други фабрики от този бранш в страната.

За индустриалното развитие на Пловдив през първото десетилетие на XX век допринасят предприемачи и търговци, представители на различните етноси. В състава на градското население, състоящо се от 45 707 жители, 28 277 са българи, 4852 турци, 4323 евреи, 3502 гърци, 2097 арменци, 1700 цигани, 156 немци, 72 италианци, 60 чехи, 58 французи, 45 маджари и други народности. От това население грамотните хора са 45% (Spisarevski & Kosev 1909, IV, p. 335), доста по-висок процент от този за страната. Приема се, че организаторите на модерни за времето индустриални предприятия са хора със сравнително висок социален статус, притежаващи капитали от търговска дейност (Parvanova 2020, p. 79). Такъв е случаят и с Хаим Адроке. От женитбата си с Естер Калев, произхождаща от заможна пловдивска фамилия, получава добра зестра и започва търговия с дребни предмети, предимно от внос⁷⁾. След това създава в съдружие с Яков (Жак) Алсаит плетаческа работилница, чиято конфекция около 1904 – 1905 г. се предлага на пазара заедно с тази от работилниците на Марко Израел и Сие; Кoen, Пинхас, Мардохай и Сие, Саркис Куюмджиян. (Spisarevski & Kosev, 1909, IV, p. 335).

В условията на среда, благоприятстваща възникването на нови предприятия в страната, на 12 април 1911 г. е регистрирано събирателно дружество от Хаим Адроке и Жак (Яко) Алсаит, от една страна, и от друга – Яко Аврам Н. Калев, за производство на галони (лъскав ширит за украса на униформено облекло), шнуrowe и др. артикули при солидарна и неограничена отговорност на всички членове⁸⁾. Съдружникът – Яко Аврам Калев, е брат на Естер, съпругата на Хаим Адроке, но той рано се оттегля от дружеството със заявление от 9 юни 1914 г.⁹⁾. Жак Алсаит е приет за член и участва в дейността на авторитетни стопански институции в Пловдив през първите две десетилетия на XX век. Той е наследник на търговска фамилия евреи, която през XV век е прогонена от областта Арагон в Североизточна Испания. Членовете ѝ се заселват първоначално в Египет. До края на XVIII век няма никаква информация за семейството. Знае се само за Самуел Алсаит, роден около 1790 г., живял в Кайро и се занимавал с търговия. В началото на XIX век семейство Алсаит с трите си деца – Ефраим, Йосиф, Яков, пристига в Истанбул. Около 1840 г. Яков се установява в Пловдив. Негов син е Даниел, роден през 1845 г., който е партньор или работник на Хаим Адроке. Сдобива се със син Жак (Яков), 1876 – 1958, и три момичета. Умира през 1889 г., когато синът Жак е на 13 години. Хаим Адроке взема невръстното сираче на работа в своя магазин, за да поддържа семейството¹⁰⁾. Не е ясно точно с какво младият човек е впечатлил Хаим Адроке, за да го направи свой пълноправен съдружник. Жак Алсаит е признат в търговските среди като основател на. Търговското дружество в Пловдив през 1906 г. заедно с Богдан Калчев, Стефан Обрейков и др.¹¹⁾ Пловдивската търговско-индустриална камара го избира на 27 януари 1914 г. за член на

помирителния съд, чиито функции са по-бързо и с почти безплатно разрешение на въпросите от търговски характер. Негови членове са също: Никола Чалъков, Минко Бракалов, Никола Козарев, Лазар Грюнщайн, Стефан Обрейков¹²⁾. Въпросът за специализирани търговски съдилища по немски образец в страната е повдигнат от Пловдивската камара с оглед усложняване на търговията и нарастване на ежедневните спорове (Veleva 2015, p. 129).

През 1920 г. Груйо Хр. Данов, Павел Калпакчиев, Антон Бозов, д-р Мичо Багаров, Яко Алсаит и др. са избрани за действителни членове на бюрото на търговско-индустриалната камара, чийто председател по това време е Стефан Обрейков¹³⁾.

В началото на 1923 г. Стефан Обрейков, д-р Груйо Хр. Данов, Жак Алсаит, Никола Бъчваров, Тодор Б. Димитров, Хирш Бернщайн, Атанас К. Попов, Славчо Палавеев, Димитър Гарвалов, Атанас Андонов и Асен М. Юруков са избрани от търговско-индустриалното съсловие за членове на сконтовия комитет на Българска народна банка, клон Пловдив¹⁴⁾, чиято цел е определяне кредитоспособността на заемоискателите и на техните поръчители.

Изпълняващи отговорни обществени функции, служейки по различни начини на стопанското и културното въздигане на държавата, индустриалците са сред най- издигнатата част на тогавашното общество. Безспорна е заслугата им за ускорените темпове на индустриалното развитие на България от края на XIX век до Балканската война (Berov 1999, p. 415).

Хаим Адрокс

През 1911 г. в България има 345 индустриални предприятия, които са под режима на Закона за насърчаване на местната индустрия. Едва 45 предприятия в Пловдивски окръг през 1912 г. са включени в списъка на насърчаваните от Закона за местната индустрия¹⁵⁾. За да попадне едно предприятие под закрилата на Закона за местната индустрия, е необходимо то да има вложен капитал най-малко от 20 хил. лв., да употребява механическа двигателна сила поне 10 к.с. и да ангажира в производствена манипулация минимум 20 души работници в продължение най-малко на 6 месеца от годината¹⁶⁾. Фабриката „Адрокс & Алсаит“, като единствено от този род предприятие в града, получава общите и специални облаги по Закона за насърчение на местната индустрия. Това означава, че предприятията се сдобиват с редица привилегии от държавата – безплатни места за строеж на фабрични сгради, освобождаване от мито за внос на машини за оборудване на производството. През 1910 – 1912 г. в северните покрайнини на града е построена първата фабрична сграда по проект на арх. Михаил Ненков¹⁷⁾. През годините 1923 и 1931 се изграждат допълнителни складове на пасмантерийната фабрика на ул. „Мостова“¹⁸⁾. Тезата, че покровителствената политика на държавата има за цел създаването на благоприятни условия за българската индустрия, но всъщност тя не насърчава конкуренцията, „притъпява агресивността на предприемачите и стремежа им да развиват своята дейност“ (Dimitrov 2014, р. 39 – 40), по принцип е вярна, но в дадения случай с фабрика „Адрокс & Алсаит“ законът не се явява пречка за прилагане на инициативност в действията, насочени към разширяване на производството. Стремежът към разширяване на производството е придружен и от стремеж за разширяване на пазарите за предлагане на продукция. Близостта на Одрин до българската граница способства вносно-износната търговия, извършвана от търговци арменци, турци и евреи. Българи няма. Внасяните стоки са гайтан, въжета, плетачни изделия, добитък и сено, пашкули. Гайтанът от България през 1911 г. не е изгубил своя пазар там въпреки конкуренцията на сръбския гайтан (Zlatarov 1911, р. 14).

През военните години от 1912 до 1918 г., колкото и да е парадоксално, българското индустриално производство се развива добре, вътрешният пазар на индустриални стоки се разширява (Dimitrov 2014, р. 179, 182). Софийската, Пловдивската и Варненската търговско-индустриална камара отчитат през септември 1913 г. отрицателното въздействие на войните върху икономиката. Независимо от този факт брашнената, текстилната, кожарската и др. индустрии работят „безспирно и много по-интензивно“ (Veleva 2015, р. 315 – 316). От документи на Търговско-индустриалната камара в Пловдив става ясно, че в края на 1913 г. в касата на Камарата собствениците на пасмантерийната фабрика внасят едни от най-високите годишни данъци¹⁹⁾. Срещу имената на Хаим Адрокс и Жак Алсаит е отбелязана сумата от 750 лв.²⁰⁾. За сравнение данъкът, платен от Стефан Обрейков, търговец, е 150 лв., от Личо Ив. Личев,

търговец – 165 лв., от Пантелей Генов, фабрикант – 200 лв., Антон Папазов, парфюмерист – 400 лв., Манук Томасян, тютюнофабрикант – 300 лв.²¹⁾. Данъкът е индикатор както за реализирани добри годишни печалби, така и за отношение към институцията Пловдивска търговска камара. Преди войните е подписан търговски договор за внос на гайтан от България в Австро-Унгария. Освен през митниците на румънските градове Предеал, Оршова и Землин Пловдивската търговско-индустриална камара предлага на Министерството на финансите да отвори четвърти митнически пункт – Сараево, за внос на гайтан в Босна и Херцеговина²²⁾. Няма директно свидетелство, но е логично да се предположи, че фабриката в Пловдив е вносител на гайтан за Австро-Унгария. Споменът във фамилия Адрок е говори, че пасмантерийната фабрика изработва и доставя материали (лъскави ширити и шнулове) за униформеното облекло на българската войска²³⁾. В Пловдив още през 1902 г. са известни двама шивачи на военни дрехи – Виктор Иванов и Христо Пиринчиев²⁴⁾, които е възможно да са ползвали галоните и ширитите на фабрика „Адрок & Алсайт“. През декември 1907 г. държавата отпуска свръхсметен кредит на стойност 1 млн. лв. за закупуване на облекло за армията. През 1909 г. парите за облекло и стъкмяване на армията са увеличени²⁵⁾. Само по себе си, това не би могло да се отрази съществено на приходите и работата на фабриката, но показва, че пред нея има достатъчно възможности за реализиране на продукцията, които едва ли са оставени без внимание от нейна страна.

С присъщия си предприемачески дух Хаим Адрок е седемнайсет години по-младият му съдружник Жак Алсайт, заинтересовани от стопанския просперитет на своя град, стават едни от основателите на Съединени индустрии „Марица“ – оризарска фабрика, която започва работа през 1917 г. с начален капитал от 3 млн. лв.²⁶⁾. Участието им в подобна инициатива е показателен пример за това, че те не се ограничават само в областта на прекия си бизнес.

След Първата световна война българското стопанство понася тежести и задължения, неимоверни трудности, произтичащи от ограниченията на Ньойския договор от 1919 г. Независимо от това през следващите години се забелязва по-интензивно индустриализиране на страната, особено добре подчертано през 1926 – 1929 г. Развиват се някои нови отрасли, българска промишлена продукция се предлага на повече чуждестранни пазари (Natan & Mateev 1969, p. 476; Berov & Dimitrov 1990, p. 225; Statelova & Grancharov 1999, p. 460 – 461; Dimitrov 2014, p. 178). При тази ситуация през 1922 г. Хаим Адрок и Жак Алсайт разширяват производството на пасмантерийни изделия, като освен галони (копринени и памучни), кринолички, клубудан, тел на чилета и макари, разни шнулове започват да изработват за пазара всякакви сърмени изделия – кривелички, платири, беритаси, ленти, ширити, шикове, бикмета, коланлъци, галуни, копринени гайтани, сюташа. Също така памучни и вълнени ширити, шнулове, фитили²⁷⁾, което, от своя страна, налага построяване на нови складови помещения през 1923 г.

Годината 1925 отбелязва промени в състава на акционерите, упражняването на ръководно-административните функции, а с това и началото на нова, модерна визия на пасмантерийната фабрика. С акционерното дружество ликвидира „полюбовно“, т.е. по споразумение, съдружникът Жак Алсаит. Той продава собствеността си в Пловдив – къщата на ул. „Преслав“ 3, търговската сграда на ул. „Търговска“ и построява с партньорството на Чорбев и Пендов фабрика за копринени чорапи в София (нова индустрия, която се развива след Първата световна война, 1921 г.).

Краят на успешното сътрудничество между Хаим Адроке и Жак Алсаит, което полага стабилните основи на фабриката, се явява начало на нов етап в нейното развитие, свързан с името на д-р Симон Адроке. Той е изпратен от Хаим Адроке, така както мнозина собственици на предприятия изпращат своите синове на обучение в Европа, да следва икономика в Берлин. След завръщането си в България работи в Чехословашкото консулство в Пловдив. През 20-те години Чехословакия, наред с Германия, Австрия, Белгия и др. държави, води борба за българския пазар. През август 1935 г. д-р Симон Адроке е член на Управителния съвет на Българо-чехословашката търговска камара в София. С нейно съдействие закупува поемните условия за постройката на хладилно помещение при кланицата в Пловдив²⁸). Развива активна дейност за основаване на Чехословашко-българска търговска камара в Прага.

Жак Алсаит

След регистрацията на Дружеството с ограничена отговорност (ООД) „Адке“ през м. май 1925 г. е характерна политиката на сериозни капиталовложения в сгради, машини, автоматизиране на производството, разширяване на търговските контакти. Дружеството се представлява от Хаим Адроке, д-р Симон Адроке и Алберт Адроке – български поданици, търговци, всеки с основен

дъл от фабриката в размер на 70 хил. лв.²⁹⁾ За фабрика „Адке“ се доставят парен котел и машини от Чехия. С необходимата техника и съоръжения са оборудвани впечатляващите с броя и естеството единадесет отделения. Това са: отделение „Пасмантерийни станове“, отделение „Чаркове“, „Сърмено“, „Каdifелъци“, „Навивачно“, „Широко тъкачество“, „Бояджийница“, „Метална кинкалория“, „Амбалаж“, „Лакирно“, „Полиране“. Любопитно е оборудването на тези отделения. Така например „Метална кинкалория“, което не е основното отделение на фабриката и е създадено през 1934 г., се състои от бормашини – малки и големи, шлайфапарати, преси – голяма и малка, Linde, преси за сглобяване, механични ножовки, автомат за мъжки копчета, автомат за женски копчета, автомат за синджери, автомат за свиване на безопасни игли, автомат за карфици, автомат за фиби, автомат за фуркети, автомат голяма ударна машина, машина за правене на пружини, автомат за правене на тенекийки за брошки, автомат за поставяне карфици на накити и ред други неща³⁰⁾. Част от изработваните изделия са бижутерия, телени куки, халчици за пердета, тенекиени пломби, безопасни игли, карфици, щипки, черни топлийки, фуркети, фиби от тел, телени копчета, тенекийки за връзки за обуца, украшения за коледни и новогодишни елхи. В определението на Пловдивския окръжен съд от 3 август 1925 г. се казва, че предприятието ще се занимава с производство на електрически жици, истински сребърен клубудан, с бояджийство, посребряване и поцинковане на бакърена тел, позлатяване на сребърна тел. Широкият обхват на дейност се дължи на впечатляваща амбиция, предприемчивост, финансово-счетоводни и управленски умения на индустриалците Адроке, които привличат опитни специалисти инженери и техници от чужбина. Те обучават работническия персонал на фабрика „Адке“ на правилна и безопасна работа при експлоатацията на машините. За механизацията на фабриката през 1926 г. е изработен проект за електрическа централа от архитектурно-строително бюро „Бъчваров – Сандулов“ и е инсталиран електрически генератор 110 волта от инженерно бюро „Братя Хершкович“. За нарасналия персонал на фабриката е открита трапезария³¹⁾.

Началото на Голямата депресия от 1929 г. бележи повратен момент в развитието на българската индустрия. В много браншове се проявяват елементи на преситеност поради създаването на повече предприятия, увеличаване на продукцията, която не може да се реализира на вътрешния пазар или да се изнесе в чужбина (Dimitrov 2014, р. 185) заради ненатоварен капацитет, неконкурентноспособност, „паразитност“ или нерационалност³²⁾. По данни на Пловдивската търговско-индустриална камара за икономическото състояние и кредитоспособността на фирмите на територията на Пловдив е възможно да се съпостави състоянието на пасмантерийната фабрика „Адке“ със състоянието на някои други предприятия. Нейният инвентар и недвижимо имущество през 1929 г. са на стойност над 5 млн. лв., а собственият оборотен капитал е над 1 млн. лв. Отбелязва се, че „досега работите на фирмата отиват

добре³³⁾, а членовете на фирмата се ползват с реномето на енергични и предприемчиви търговци³⁴⁾. За по-голяма яснота е добре да се посочат съответните данни за някои други предприятия през същата 1929 г. Например в сапунената и парфюмерийна фабрика на Антон Папазов инвестираният капитал в предприятието и дестилериите е 4 – 4, 5 млн. лв. и се ползва със значителен кредит³⁵⁾. Инвестираният капитал в жилището и фабриката за сапун на Бенцион Гарти е над 3, 5 млн. лв.³⁶⁾. По-слабо е производството на сапунената фабрика на д-р Георги Сяров. Инвестираният в жилище и фабрика капитал е 1,5 млн. лв. Отбелязва се, че лицето е честно, ползва се със среден кредит, не допуска протести от персонала³⁷⁾. Фирмата за тъкачество на копринени и памучни платове на В. Юруков е с инвестиран капитал в машини около 500 хил. лв.³⁸⁾ Фабриката за бонбони и шоколад на Несим Авдала през 1932 г. е с капитал 1,5 млн. лв., недвижими имоти за 1 млн. лв. и две къщи за живеене за около 1 млн. лв. Репутация – честни и редовни в задълженията³⁹⁾.

Проведената през 1931 г. анкета на едрата индустрия в България с петнайсет предприятия за гайтани и пасмантерия показва съотношението между местни и вносни материали. Употребената естествена коприна от местен произход е 107 кг на стойност 75 хил. лв., а вносната е 214 кг на стойност 347 хил. лв. Изкуствената коприна е само вносна. Тя е 2406 кг на стойност 1 147 хил. лв. Особено голяма е разликата в използваните количества памучни прежди от местен и чужд произход, с превес на последните. От местен произход са 3114 кг на стойност 423 хил. лв., а с чужд произход – 78 463 кг на стойност 10 263 хил. лв. Само от чужд произход са каучуковите жици, жиците и телта от благороден метал, жиците и телта от неблагороден метал. Вносните металчески изделия са 620 кг на стойност 27 хил. лв.⁴⁰⁾

През 1929 г. е образуван картел на пасмантерийните фабрики, който диктува цените на пасмантерийните стоки, регламентира производството и др. Запечатва неработещите фабрики (Natan & Mateev 1969, р. 550). Фабрика „Адке“ участва в картела „Пасмантерия“ ООД. Картелът е един от дебиторите (длъжниците) на фабриката през 1941 г., както и учреденото през 30-те години акционерно дружество „Българска промишленост“⁴¹⁾.

Възможностите за взаимна размяна на промишлени стоки между балканските държави са по-ограничени в сравнение с търговския обмен на селскостопанска продукция. Задача на консулствата е да изучават тържищата, производството и търговията и да дават на търговците не само сведения, но и ефикасна подкрепа (Zlatarov 1911, р. 75). На запитването на Пловдивската камара от 22 октомври 1928 г. относно възможностите за търговия с пасмантерийни изделия в Одрин българското царско консулство отговаря: „В града и окръга няма пасмантерийна индустрия. Всички златотъкани ширити, гайтани, галуни и др. се доставят от Цариград“⁴²⁾. Подобно запитване е направено до българските легации в Атина и Цариград. Получената информация е препратена до фабрики-

ката „Братя Стайнови“ в Казанлък, до фабрика „Адке“ и до Яко Б. Пардо в Пловдив⁴³⁾. Препоръката е да използват опита си и да проявят инициативност. Заслужава отделно проучване изразеното от Камарата мнение, че България е „единствената европейска държава, която е проявявала най-малко грижи за проучване на външните си пазари... най-малко усилия и средства за проникване и затвърдяване... в тия пазари“. Ако е постигнат успех за някои производства в странство, той се дължи на частната инициатива, а не на държавата⁴⁴⁾.

По време на световната стопанска криза износет на България за съседните държави намалява средно с повече от 4 пъти в сравнение с 1929 г. Най-голям е спадът на износа от България за Гърция. От 737,8 млн. лв. драстично пада на 81,2 млн. лв. през 1930 – 1934 г. (Kasarkova 1989, p. 36 – 137). За установяване на по-тесни икономически връзки с Гърция седем индустриални предприятия от пловдивския район вземат участие в Петия международен търговско-индустриален панаир в Солун – „Братя Стайнови“ от Казанлък, за вълнени прежди и пасмантерия; от Пловдив: пасмантерийна фабрика „Адке“; сапунена фабрика „Изток“ на „Бенцион Гарті & Синове“; фабрика за етерични масла и есенции на Петко Вакрилов; железолейрна фабрика „Амбаров & Цанков“; фабрика за консерви на Пантелей А. Генов и парфюмерийна фабрика на Антон Папазов⁴⁵⁾.

На първата промишлена изложба, организирана от Пловдивската търговско-индустриалната камара, проведена от 3 до 12 март 1933 г. (във Варна на 28 август 1934 г. се урежда трета поред изложба⁴⁶⁾), пасмантерийната фабрика „Адке“ ООД изнася и показва в новата сграда на Промисленото училище част от производството на сърмени изделия и украса за коледно дърво⁴⁷⁾.

Германия държи първенството във вноса на стоки през Пловдивската митница. Като противодействие на икономическата експанзия на Германия на Балканите, д-р Симон Адрокс пише до Пловдивската камара за необходимостта от търговски връзки с повече страни⁴⁸⁾. Според инвентарните книги за имуществото и балансите на пасмантерийното предприятие от 1935 г. до 1939 г. то ползва повече чуждестранни кредити. Кредиторите са от Лайпциг, Кьолн, Ройтлинген, Вайсенбург, Франкфурт, Виена, Цюрих, Лион, Париж, Марсилия, Прага, Бирмингам, Бергамо и др. След войните изключително много нараства ролята на чуждестранния банков капитал у нас (Natan & Mateev 1969, p. 501). В България най-важният кредитен институт е Българската народна банка. През 1934 г. тя има основния акционен капитал в банка „Български кредит“. По този начин се засилва участието на държавата в кредитната политика (Natan & Mateev 1969, p. 595). Транспортирането на стоките се извършва от фирмата „Интерконтинентале“ на С. и В. Хофман, която има клонове във Варна, Бургас, Русе, София, Виена, Прага, Букурещ, Мюнхен и др. Доверието на кредиторите към фабрика „Адке“ е повод да си припомним еврейския афоризъм „Евреите са много богати, защото за всичко си плащат“ (Anavi 2017, p. 65). През 1935 г. активите и пасивите на

фабриката са 10 339 533 лв., през 1936 г. са 12 071 591 лв., докато към 31 декември 1939 г. намаляват на 9 015 593 лв.⁴⁹⁾. Предприятието е национализирано с инвестиран капитал 20 030 000 лв. и наличност от готови стоки за 3 652 000 лв., материали за 3 193 000 лв.⁵⁰⁾

На 29 юни 1938 г. умира Хаим Пресиано Адрокс – един от основоположниците на пасмантерийната индустрия в България. Роден на 28 декември 1859 г. в Карлово. По повод смъртта на своя скъп приятел пловдивският юрист и общественик Недко Каблешков (1867 – 1964), пише до д-р Симон Адрокс: „Утеха нека ви бъде с примера, че той изпълни достойно своя дълг на земята, като човек, като добър евреин, български гражданин, родолюбец, търговец, баща, приятел, общественик“⁵¹⁾. Хаим Пресиано Адрокс получава признание за активна общественоразноползна дейност. Награден е на 28 октомври 1937 г. с „Народен орден за гражданска заслуга“ – V степен, по случай честването на 100 години българска индустрия⁵²⁾. Този орден получават също пловдивските индустриалци: Георги П. Калпакчиев – собственик на две фабрики за тухли, Димитър Г. Спасов – тютюнева фабрика „Зора“, Иван Т. Бакърджиев – фабрика „Багра“, Киркор Тютюнджиян – тютюнева фабрика „Златен лев“.

Д-р Симон Адрокс

След неговата смърт, собственици на фабриката са двамата му сина, Симон и Алберт Адрокс с равен дял акции. В условията на световна икономическа криза, главно с външни кредити, е създаден отделът „Широко тъкачество“, който през 1940 г. разполага с 20 стана⁵³⁾, при силната конкуренция от страна на АД „Марица“ с 50 тъкачни стана – първата по големина фабрика за памучни произведения, открита през 1939 г. Сравнително по-добре разви-

тата текстилна индустрия на някои от балканските държави създава условия за размяна на платове, преди и трикотаж от различен вид (Kasarkova 1989, р. 230). Продукцията от памучни, ленени и копринени платове на фабрика „Адке“ през войната е със засилено търсене поради нуждата от памучни тъкани и паниката за запасяване в страната. Дейността на този отдел е спряна след излизането на Закона за защита на нацията, януари 1941 г. Отнети са правата на собственост над фабриката на д-р Симон и Алберт Адроке от 1942 до 1947 г.⁵⁴⁾ Семейството на д-р Симон Адроке с трите деца, от които двете със заболявания, е изпратено в Сомовит, в лагера за депортиране на евреи към Полша. Също и семейството на Алберт Адроке, който пише в спомените си от еврейския лагер там: „Да бъдеш баща и да бъдеш със семейството си в Сомовит, е мъчна работа“⁵⁵⁾. Дейността на фабриката замира. След като отново им е върната на 21 април 1947 г. „Адке“ ООД е реорганизирана в еднолично дружество⁵⁶⁾. Като такова съществува много кратко време, тъй като на 23 декември 1947 г. е обявена национализация на частната собственост в държавата. Предприятието е национализирано с инвестиран капитал 20 030 000 лв. и наличност от готови стоки за 3 652 000 лв., материали за 3 193 000 лв.

Пасмантерийната фабрика „Адроке & Алсайт“ в Пловдив поставя началото на нов подотрасъл в българската текстилна индустрия. Фабриката получава облаги по законите за насърчение на местната индустрия, работи в тясна връзка с Пловдивската търговско-индустриална камара, а през по-късните години – с Българо-чехословашката търговска камара в София. Инициативата и предприемчивостта на собствениците на пасмантерийната фабрика са съществена причина да няма свиване на производството дори в трудни за икономиката години. Многократно се разширява производствената база, разнообразява се асортиментът на продукцията чрез ново, модерно, технологично оборудване.

БЕЛЕЖКИ

1. ДА – Пловдив, ф. 147 к, оп. 1, а. е. 516, с. 27.
2. ДА – Пловдив, ф.455, оп. 1, а.е. 11, л. 109, непубликувани изследвания на Тодор Близнаков. Състояние и териториално разпределение на хранително-вкусовата, памукотекстилната, химическата индустрия през 1947 г.
3. ДА – Пловдив, ф. 147 к, оп. 2, а. е. 27, с. 5. Адресна книга на по-главните търговци, индустриалци и занаятчии в Южна България, Пловдив, 1905.
4. <https://kazanlak.live/city-legends/rodyt-staynovi-znatniyat-kazanlyshki-rod.508> (Последен достъп: 2 окт. 2020).
5. Съдбата на българските евреи 1943 г. – документална изложба, ДА „Архи-

- ви.; С. 2013, с. 67.
6. Общ годишник за България, N 1, 1922, издание на Дружеството на столичните журналисти, с. 428, 431.
 7. По спомени на Ивет Анави, родена на 26 декември 1919 г., взети на 19 август 2020 г.
 8. ДА – Пловдив, ф. 50 к, оп. 3, а. е. 427, л.1.
 9. ДА – Пловдив, ф. 50 к, оп. 3, а. е. 427, л.8.
 10. Сведенията за Жак Алсаид са дадени от неговия внук Яков Даниел Алсаид или Яков Елад, роден в София през 1940 г., понастоящем живее в Израел. Сведенията са взети на 27 декември 2019 г.
 11. Воля, бр.13, 20 декември 1926 г.
 12. ДА – Пловдив, ф. 147 к, оп. 2, а. е. 2; съкратени протоколи от заседанията на редовните сесии на Пловдивската търговско-индустриална камара, с. 181 – 182.
 13. ДА – Пловдив, ф. 147 к, оп. 2, а. е. 2; с. 146.
 14. Стопански вести, бр. 7, 5 януари 1923 г., с. 4.
 15. ДА – Пловдив, ф. 455, оп.1, а. е. 10, с. 7.
 16. Държавен вестник, бр. 22, 28 януари 1895 г.
 17. ДА – Пловдив, ф. 29 к, оп. 16 п, т. 2, а. е. 667.
 18. ДА – Пловдив, ф. 29 к, оп. 16 п, т. 2, а. е. 669, 673.
 19. ДА – Пловдив, ф. 147 к, оп. 1, а. е. 497, л. 72.
 20. ДА – Пловдив, ф. 147 к, оп. 1, а. е. 497, л. 60 и 72.
 21. ДА – Пловдив, ф. 147 к, оп. 1, а. е. 497, л. 58 – 72.
 22. ДА – Пловдив, ф. 147 к, оп. 2, а. е. 2, с. 83; Отчет за дейността на Камарата през време на войната – от 17 септември 1912 до м. август 1913 г.
 23. По сведения на Ивет Анави – внучка на Хаим Адрокс, записани на 16 януари 2020 г.
 24. Юбилеен български алманах за 1902 – 1903 г., редактор П. Петров, година седма, С. 1902, с. 682.
 25. Цанкова-Ганчева, Д. Състояние на облеклото в Българската армия през I световна война. – В: Електронен вестник за музеология и военна история, бр. 1, 2015 г.
 26. ДА – Пловдив, ф. 455, оп. 1, а.е. 11, л. 161; ф. 147 к, оп. 1, а. е. 422, л. 6; „Изграждането на индустрията в Пловдив от Освобождението до национализацията и“. Автор Т. Близнаков.
 27. Стопански вести, изд. на Пловдивската търговско-индустриална камара, бр. 1, 24 ноември 1922 г., с. 12.
 28. ДА – Пловдив, ф. 147 к, оп. 1, а. е. 167, л. 28 – 32.
 29. ДА – Пловдив, ф. 50 к, оп. 3, а. е. 990, л. 4.

30. ДА – Пловдив, ф. 181 к, оп. 1, а. е. 6, л.9, 10.
31. ДА – Пловдив, ф. 29 к, оп. 16 п, т. 2, а. е. 670 – 671.
32. История на България, т. 9, С. 2012, с. 105.
33. ДА – Пловдив, ф. 147 к, оп. 1, а. е. 422, л.8.
34. Пак там, л. 10.
35. ДА – Пловдив, ф. 147 к, оп. 1, а. е. 422, л. 25.
36. ДА – Пловдив, ф. 147 к, оп. 1, а. е. 422, л. 23.
37. ДА – Пловдив, ф. 147 к, оп. 1, а. е. 422, л. 26.
38. ДА – Пловдив, ф. 147 к, оп. 1, а. е. 422, л. 19.
39. ДА – Пловдив, ф. 147 к, оп. 1, а. е. 422, л. 72.
40. Характерни моменти в стопанското положение и развитие на България през последните няколко години – доклад на Главния директор на статистиката, София, 15 май 1934 г., с. 74.
41. ДА – Пловдив, ф. 181 к, оп. 1, а.е. 5, л. 9.
42. ДА – Пловдив, ф. 147 к, оп. 1, а. е. 3, л. 89.
43. ДА – Пловдив, ф. 147 к, оп. 1, а. е. 3, л. 108.
44. Отчет за дейността на Бюрото на Пловдивската търговско-индустриална камара през 1930 г., Пловдив, Търговска печатница, 1931, с. 25 – 26.
45. Отчет за дейността на Бюрото на..., с. 69 – 70.
46. ДА – Пловдив, ф. 147 к, оп. 1, а. е. 9, л. 27.
47. РИМ – Пловдив, ф. 07, N 10226; Указател. Пловдивска търговско-индустриална камара. Пловдив, с. 13.
48. ДА – Пловдив, ф. 147 к, оп. 1, а. е. 134, л. 3.
49. ДА – Пловдив, ф. 181 к, оп. 1, а.е. 1, л. 6 – 7; 2, л. 7; 3, л. 8 – 9.
50. ДА – Пловдив, ф. 455, оп. 1, а.е. 1.
51. ДА – Пловдив, ф. 1208 к, оп. 1, а. е. 425, л.1.
52. <http://eloiz.blog.bg/izkustvo/2015/09/20/po-povod-obiaviavaneto-na-nezavisimostta-na-byulgariia-peta-c.1392962> (Последен достъп 29 септ. 2020 г.).
53. ДА – Пловдив, ф.455, оп. 1, а.е. 1, л. 109.
54. ДА – Пловдив, ф. 50 к, оп. 3, а. е. 990, л. 42, удостоверение на Пловдивския апелативен съд.
55. ЦДА ф. 1568 К, оп. 1, а. е. 191, л. 3.
56. ДА – Пловдив, ф. 50 к, оп. 3, а. е. 990, л. 75 – 87.

ЛИТЕРАТУРА

- АНАВИ, И., 2019. *Разпиляна броеница. Еврейски следи по пловдивските улици*. София: ИЦ Шалом.
- БЕРОВ, Л., 1999. *Стопанска история*, трето издание. София: Планета.
- БЕРОВ, Л. & ДИМИТРОВ, Д., отг. ред. 1990. *Развитие на индустрията в България*. София: Наука и изкуство.
- ВЕЛЕВА, Л., 2015. *Търговско-индустриалните камари в България*

- 1894 – 1919. София: Авангард Прима.
- ДИМИТРОВ, М., 2014. Държавата и икономиката в България между двете световни войни 1919 – 1939. София: УНСС.
- ЗЛАТАРОВ, Ив., 1911. Кратък доклад по анкетата на източните пазари. София: П. Глушков.
- КАЦАРКОВА, В., 1989. *Икономическите отношения на България с Балканските държави в периода между двете световни войни (1919 – 1941)*. София: БАН.
- НАТАН, Ж. & МАТЕЕВ, Е., 1969. *Икономиката на България до социалистическата революция*, т. I, София: Наука и изкуство.
- ПЪРВАНОВА, Р., 2020. Мелничарството и законите за насърчение на местната индустрия от 1894 и 1905 година. *Исторически преглед*, vol. LXXVI (2), 47 – 89.
- СПИСАРЕВСКИ, К. С. & КОСЕВ, Р. С. (съст.) 1909. *Международен търговско-индустриален алманах на Царство България*, София.
- СТАТЕЛОВА, Ел. & ГРЪНЧАРОВ, Ст., 1999. *История на нова България 1878 – 1944, т. III*, София: Анубис.
- ШИШКОВ, Ст., 2016. *Пловдив в своето минало и настояще*, издание второ. Пловдив.

REFERENCES

- ANAVI, Y., 2019. *Razpilyana broenitsa. Evreyski sledi po plovdivskite ulitsi*. Sofia: Shalom.
- BEROV, L., 1999. *Stopanska istoria*, treto izdanie. Sofia: Planeta.
- BEROV, L. & DIMITROV, D. otg. red. 1990. *Razvitie na indistriyata v Bulgaria*. Sofia: Nauka i izkustvo.
- VELEVA, L., 2015. *Targovsko-industrialnite kamari v Bulgaria 1894 – 1919*. Sofia: Avangard Prima.
- DIMITROV, M., 2014. *Darzhavata i ikonomikata v Bulgaria mezhdu dve svetovni voyni 1919 – 1939*. Sofia: UNSS.
- ZLATAROV, Iv., 1911. *Kratak doklad po anketata na iztochnite pazari*. Sofia: P. Glushkov.
- KATsARKOVA, V., 1989. *Ikonomicheskite otnoshenia na Bulgaria s Balkanskite darzhavi v perioda mezhdu dve svetovni voyni (1919 – 1941)*. Sofia: BAN.
- NATAN, Zh. & MATEEV, E., 1969. *Ikonomikata na Bulgaria do sotsialisticheskata revolyutsia*, t. I, Sofia: Nauka i izkustvo.
- PARVANOV, R., 2020. Melnicharstvoto i zakonite za nasarchenie na mestnata industria ot 1894 i 1905 godina. *Istoricheski pregled*, vol. LXXVI (2), 47 – 89.
- SPISAREVSKI, K. S. & KOSEV, R. S. (sast.) 1909. *Mezhdunaroden*

- targovsko-industrialen almanah na Tsarstvo Bulgaria*. Sofia.
STATELOVA, El. & GRANCHAROV, St., 1999. *Istoria na nova Bulgaria 1878 – 1944*, t. III, Sofia: Anubis.
SHISHKOV, St., 2016. *Plovdiv v svoeto minalo i nastoyashte*, izdanie vtoro. Plovdiv.

ADROKE&ALSAIT FACTORY – PASSEMANTERIE INDUSTRY FOUNDER IN BULGARIA

Abstract. History of Passemanterie industry in Bulgaria is little-known yet. This kind of industry has not a big influence in Bulgarian branch economy. Nor it is of vital importance in individual and social life as well. These are the reasons for comparatively lack of researches in the specified sphere. This article is aiming to deny some commonly adopted views about this kind of industry, including it's subject activity, investment amount and economic significance.

Keywords: Bulgaria; industry; trade; passemanterie; factory

✉ **Yordanka Krivoshieva**

<https://orcid.org/0000-0002-1153-9605>

Regional History Museum – Plovdiv

1, Saedinenie Sq.

4000 Plovdiv, Bulgaria

E-mail: iori60@abv.bg